

12. A ZSINATI REFORMHATÁROZATOK VÉGREHAJTÁSA: A KATOLIKUS MEGÚJHODÁS

I. A pápaság megújhodása

Mint ahogy a reformáció keletkezése és elterjedése sem egy pillanat műve volt, úgy a katolikus megújhodás is hosszú időt vett igénybe. Az egyház azonban a reformáció által okozott bénultságból lassan öntudatra ébredt. Sokat, rengeteget vesztett, de ami megmaradt, az most lassan magára eszmélt. A trienti zsinat megmutatta azt az utat, amelyen az egyháznak haladnia kellett; a belső megtisztulás egyetlen célravezető ösvényét. Ezt a pápaság is belátta. V. Pius (Michaele Ghislieri 1566–1572) személyében 300 év után ismét egy szent foglalta el az egyház trónját. A domonkos szerzetes a megválasztása után is szigorú aszkéta életet élt, és legfőbb feladatának az Egyház reformját tekintette. A zsinati határozatok végrehajtásáról a legmesszebbmenő módon gondoskodott. Az elődje által felállított bíborosi kongregációt a zsinati döntések magyarázatával kapcsolatban (Congregatio S. Concilii) kiépítette, külön bíborosi bizottságot alapított a missziók és a hit megőrzése érdekében (1568), előírta az egyházmegyék püspöki vizitációit – ő maga a Szent Péter- és a Lateránibazilikát vizitálta –, elrendelte az egyházmegyei zsinatok megtartását, könyörtelen szigorral végrehajtotta a pápai udvar reformját, és véget vetett a pápai hivatalokban folyó megvesztegetéseknek és hivatalvásárlásoknak. 1566-ban kiadta a papság számára a zsinat által javasolt római *katekizmust*, 1568-ban a megreformált római *breviáriumot*, 1570-ben pedig a római *misekönyvet*. Ha egyházipolitikája a Szent Liga létesítésén és a lepantói győzelmen (1571. október 7.) kívül általában szerencsétlen is volt (politikája Angliával, Spanyolországgal és Franciaországgal szemben), az egyház belső életét tekintve mégis a legérdemesebb pápák közé tartozik. Szentté 1712-ben avatták. Utóda, XIII. Gergely, nem kisebb buzgalommal folytatta a megkezdett reformot. Gergely pápa (Ugo Boncompagni, 1572–1585)

nevét nemcsak a naptárreformmal, hanem főként az egyházi megújodást elősegítő új pápai nunciatúrák (Grác, Luzern, Köln) felállításával, a római Gregoriana egyetem megalapításával, és új szellemű papok képzésére létesített különféle római papnevelők (Germanicum, Hungaricum stb.) életre hívásával örökítette meg. V. Sixtus pápa (1585–1590) uralkodása alatt a megújodott pápaság hatalma és tekintélye csúcspontját érte el. Sixtus pápa kemény, de zseniális egyházfő volt. Kiváló szervezőképességét a pápai kúria átszervezésénél bizonyította be. A VII. Gergely óta főnálló hivatalokat (kancellária, kamara, datária, paenitentiária, rota) meghagyta ugyan, de azok legtöbb feladatát új *bíborosi kongregációk* (minisztériumok) ügykörébe utalta. 1590-ben kiadta a Vulgata szentírás-revízióját is. Ez már – az elsietett munka és a becsúsztott hibák miatt – kevésbé volt szerencsés. Utódai, VII. Orbán (1590), XIV. Gergely (1590–1591) és IX. Ince pápák (1591) csak néhány hónapig uralkodtak, úgyhogy a reformra nem hathattak. Annál fontosabb volt VIII. Kelemen (Ippolito Aldobrandini, 1591–1605) pápasága. Megfontoltabb volt Sixtusnál, és bár a nepotizmustól nem volt mentes, de mélyen vallásos, és az egyházi reform ügybuzgó szószólója volt. Uralkodása idején állott be az európai politika nagy változása: Spanyolország elvesztette vezető szerepét a nagyhatalmak sorában (a spanyol Armada veresége, 1588). Anglia gyengesége miatt még nem léphetett egyelőre örökébe, a vezető szerepet ezért 150 évre Franciaország vette át. II. Fülöp spanyol király hiába próbálta a pápát egy franciaellenes szövetségre rábírní, VIII. Kelemen várakozó álláspontra helyezkedett. Az idő tényleg neki adott igazat: IV. Henrik francia király katolizált, és országa továbbra is az Egyház erős támasza lett.

II. Egyházi élet a zsinat után

A zsinat a katolikus tanítást tisztázta, és az eddigi teológiai bizonytalanságokat felszámolta. Az egyházi élet középpontjába a lelki-pásztorkodást állította, a püspökök hatalmát megerősítette, de egy-

úttal szigorú ellenőrzés alá is vonta, és az egyházi javadalmak halmozását megszüntette. A pápai kúria a szigorú centralizmus elvére tért át, de a reform szellemében. Róma az egyház szíve és központja lett, az 1575-ös és 1600-as szentévek pedig a katolikus közösségi öntudatot élesztették fel. Új *püspöki* típus tűnt fel a Jó Pásztor példája nyomán. Ennek kiemelkedő megtestesítői voltak *Borromei Szent Károly* (†1584), Milánó érseke és *Szalézi Szent Ferenc* (†1622) genfi püspök. A kor a szentek kora lett. A szerzetesek közül különösen *Néri Szent Fülöp* (†1595), az Oratórium megalapítója, *Avilai Nagy Szent Teréz* (†1582) misztikus egyházdoktor és a kármeliták megreformálója (sarutlanok), *Keresztes Szent János* (†1591), *Merici Szent Angela* (†1591), *Istenes Szent János* (†1550), *Lellisi Szent Kamill* (†1614), *Chantal Szent Franciska* (†1622), *Eudes Szent János* (†1680) és *Páli Szent Vince* (†1660) tűntek ki. Nyomukban nemcsak új szerzetesrendek virágoztak, hanem az egyházi élet is megújódott. Különösképpen a misztika, az aszkézis és a keresztény karitás soha nem látott fokot ért el.

A trienti zsinat a plébánosoknak kötelességévé tette, hogy minden vásár- és ünnepnap prédikáljanak. Egyházi beszédekkel továbbra is főként a kolduló rendek tűntek ki, a jezsuiták elsősorban a hitvitázó beszédeket ápolták. Általában tematikus prédikációkat tartottak, és jellemző, hogy a kor egyik híres szónoka, *Brindisi Szent Lőrinc* (†1616) is beszédeit szorosán a Szentíráshoz igazította.

A papságnak a hitoktatásban a zsinat után egész sor katekétikus könyv állott rendelkezésére. Szinte minden országban külön katekizmus keletkezett, amelyek különös tekintettel voltak a helyi érdekekre (Németországban *Canisius: Parvus Catechismus*, Olaszországban *Belarmin: Dottrina cristiana breve*, Franciaországban *Augers: Catechisme*, Spanyolországban *Astete: Doctrina christina* stb.). A római breviárium és misekönyv használata a papság körében csak lassan terjedt el, és az 1614-ben kibocsátott római rituálé sem volt egyelőre kötelező, de a liturgiát természetesen mindenütt erősen befolyásolta.

A szentségek kiszolgáltatásának rítusa és gyakorisága még mindenütt – mint korábban – nagy helyi különbségeket mutatott. Az évi egyszeri gyónás-áldozás volt a szokásos, az évi négyszeri az új

rendek által szor hordozható gyón ben állítottak fel, helyet kapott a te és művészi formás előzte meg. A ron kapott állan házak pedig lass

III. A teológiai tud

A teológiai tud dult ki. A spany tek tudásukkal. I az élvonalba. A mancai egyetem rizi Sorbonne-t is virágzásnak i vegkritika, azon női Szent Tamá jelentőset. A do Vittoria (†1546 Francisco de Tol Suárez (†1619) t iskola között he lem és minden szonynak az ó mat. A domonl fő művében, „ gratiae Dei effia gette, hogy az tio) az emberi (†1600) azt tani

rendek által szorgalmazott buzgó vallásosság jele volt. Az eddigi hordozható gyóntatószék, amelyet szükség szerint az oltár közelében állítottak fel, most a „Rituale Romanum” nyomában állandó helyet kapott a templomban, terjedelmesebb lett, ráccsal lett ellátva és művészi formát öltött. A szentáldozást rendszeresen szentgyónás előzte meg. Az Oltáriszentség őrzésére a tabernákulum az oltáron kapott állandó helyet, a szentély oldalához épített szentségházak pedig lassan eltűntek.

III. A teológiai tudományok megújulása

A teológiai tudományok megújulása szintén Spanyolországból indult ki. A spanyol teológusok már a trienti zsinaton feltűnést keltettek tudásukkal. Főként a spanyol domonkosok és jezsuiták tartoztak az élvonalba. A megújuló teológiai tudományok központja a *salamancai* egyetem lett, amely jelentőségében a hanyatlásnak indult párizsi Sorbonne-t messze megelőzte. A pozitív teológiai tudományok is virágzásnak indultak, így az egyháztörténelem, a szentírási szövegkritika, azonban még inkább a spekulatív teológia, amely Aquinói Szent Tamásra támaszkodva főként a dogmatika terén alkotott jelentőset. A domonkos iskola legkiválóbb képviselője *Francisco de Vittoria* (†1546), *Melchior Cano* (†1560) volt, a jezsuiták közül pedig *Francisco de Toledo* (†1596), *Gabriel Vázquez* (†1604) és *Francisco de Suárez* (†1619) tűnt ki a leginkább. A 16. század végén a két teológiai iskola között heves vitára került sor. Erre elsősorban az isteni kegyelem és mindenhatóság, valamint az emberi szabadság közötti viszonyoknak az ókortól fogva vitatott problémája szolgáltatott alkalmat. A domonkosok szellemi vezére *Domingo Bañez* (†1604) volt, aki fő művében, „*De vera et legitima concordia liberi arbitrii cum auxiliis gratiae Dei efficaciter moventis humanam voluntatem*” (1600) azt fejtegette, hogy az isteni kegyelem indítja (praemotio et praedeterminatio) az emberi akaratot cselekvésre. Vele szemben *Louis de Molina* (†1600) azt tanította, hogy a kegyelem hatékonysága nem a belső ter-

mészetből árad, hanem attól függ, vajon Isten ún. közbülső tudása (scientia media) révén teszi-e azzá. A vita eldöntésére VIII. Kelemen pápa egy külön bíborosi bizottságot állított fel (Congregatio de auxiliis gratiae), de ennek sem sikerült az ellentéteket áthidalnia. 1607-ben V. Pál pápa fel is oszlatta a bizottságot, megengedte mindkét fel fogás – a molinizmus és a banezianizmus (tomizmus) – hirdetését, és megtiltotta, hogy egyik iskola a másikat eretneknek bélyegezze.

Bellarmin Szent Róbert (†1621) a katolikus apológia nagy mestere, a modern katekizmus megteremtője „Németország második apostola” *Canisius Szent Péter* (†1597) volt; a katolikus szentírástudomány nagy szakértője *Sienai Sixtus* (†1569, Bibliotheca Sancta) volt. A hagiográfia és patrisztika főként a belga *Jean Bolland* (†1665) fáradozása révén indult fejlődésnek. A protestáns Flaecius Illyricus által szerkesztett Magdeburgi Centuriókra *Cesare Baronio* (†1607) adta meg a választ, és „*Annales ecclesiasticae*” című többkötetes művével a forrásokon nyugvó kritikai katolikus történetírás alapját vetette meg.

IV. Barokk művészet és vallásosság

A barokk szó művészettörténeti fogalom (a portugál „barocco” = szabálytalan gyöngy), és átvitele az egyháztörténelemre helytelen, legalábbis nem szakszerű. Hiszen a barokk a 16. század elejétől egészen a 18. századig uralkodott, és a század végén a rokokó és a copf stílussal ért véget, miközben az Egyház alapvető változásokon ment át. A trienti zsinat mindent akart, csak nem új művészeti stílust; a zsinat utáni teológia azonban a művészeteknek is benső tartalmat adott. Megkezdődött az Eucharisztia, a Mária-kultusz és a szentek tiszteletének bensőséges, művészi kifejezése. A barokk művészet Rómában keletkezett, amikor az egyház öntudatra ébredt, és a vallásos élet újra pezsgésnek indult (V. Pius, V. Sixtus pápák kora). Első kifejező formája a római jezsuita *Il Gesu* templom (1568–1584) volt.

Az egyházi polifon zene is fénykorát élte. *Palestrina* (†1594), *Orlando di Lasso* (†1594) és *Thoma de Vitoria* (†1611) munkássága a val-

lás és a zene vi
megjelent „Gr
humanisztikus

Az irodalom
szor jezsuita d
Bidermann (†
voltak kiemell

A népi val
gok, körmene
jámbor egyes
tin államokba
menetek min
leginkább az
kívüli fokot é
rője lett. A jez
Mariazell, Alt
doskodtak az
élet valóban
előbb, sem ké

IRODALOM: I. BRO
PECHIAI, P.: *Roma n
ranéen à l'époque de
1956; CASTANO, L
PASTOR, L. von: Ge
la seconde moitié du
ges d'archéologie
SETTON, K. M.: *Th
1987; LEMAITRE, N
MADONNA, M. L.:
descalzo, I–IV., B
PEERS, E. A.: *A Ha
1954; TROCHU, F.:
XVIIIe siècle, Paris
BEDOYÈRE, M.: *Fr
(németül: Eichstä
Bibliografia di San****

lás és a zene világának tökéletes harmóniáját jelentette. Az 1615-ben megjelent „*Graduale Romanum*” (Medicea) a gregorián dallamokat humanisztikus elvek szerint alakította át.

Az irodalomban megjelent a vallásos dráma, a szerzőikről sokszor *jezsuita drámának* nevezett színházi irodalom. Különösen *Jakob Bidermann* (†1639) művei (*Cenodoxus*, *Adrianus*, *Philemon Martyr*) voltak kiemelkedőek.

A népi vallásosság jellemző vonása volt a különféle ájtatosságok, körmenetek és zarándoklatok gyakori megrendezése. Számos jámbor egyesület (*confraternitates*) is keletkezett, ezek főként a latin államokban örvendtek különös népszerűségnek. Az úrnapi körmenetek mindenütt rendkívül ünnepélyes külső keretet kaptak, leginkább azonban Spanyolországban. A Szűzanya tisztelete rendkívüli fokot ért el, szinte a katolikus vallásosság külső jele és fokmérője lett. A jezsuita Mária-kongregációk, híres kegyhelyek (Loretto, Marizell, Altötting stb.), imák (rózsafüzér, lorettói litánia stb.) gondoskodtak az Istenanya buzgó tiszteletéről. A katolikus vallásos élet valóban meghitt és bensőséges volt, mint még talán soha, sem előbb, sem később.

IRODALOM: I. BROWNE OLF, L.: *The Sword of Saint Michael. The Life of Pius V.*, Milwaukee 1943; PECHIAL, P.: *Roma nel Cinquecento*, Bologna 1949; BRAUDEL, F.: *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philipp II.*, Párizs 1949; GREUTE, G.: *Le pape des grands combats, S. Pie V.*, Paris 1956; CASTANO, L.: *Gregorio XIV.*, Torino 1957; A pápák életére ma is változatlanul alapvető: PASTOR, L. von: *Geschichte der Päpste VIII–XI.*; DELUMEAU, J.: *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle*, I–II., Párizs 1959; BARBICHE, B.: *La politique de Clément VIII.* (Mélanges d'archéologie et d'histoire), 74 (1962) 289–328; MATTINGLY, G.: *Die Armada*, München 1960; SETTON, K. M.: *The Papacy and the Levant I–IV.*, Philadelphia 1984; DE FEO, I.: *Sisto V.*, Milánó 1987; LEMAITRE, N.: *Pie V.*, Párizs 1994; GRESCHAT, M.–GUERRIERO, E.: *Storia dei Papi*, Milano 1994; MADONNA, M. L.: *Roma e Sisto V.*, Róma 1993. II. SILVERO de S.: *Teresa, Historia del Carmelo descalzo*, I–IV., Burgos 1935–36; AUCLAIR, M.: *Das Leben der hl. Theresa von Avila*, Zürich 1953; PEERS, E. A.: *A Handbook to the Life and the Times of St. Theresa and St. John of the Cross*, London 1954; TROCHU, F.: *François de Sales*, I–II., Lyon–Párizs 1946; COGNET, L.: *La Spiritualité française au XVIIIe siècle*, Párizs 1949; Uő: *De la dévotion moderne à la Spiritualité française*, Párizs 1958; DE LA BEDOYÈRE, M.: *Francis de Sales*, London 1960; LAJEUNIE, E. J.: *Francois de Sales I–II.*, Párizs 1966 (németül: Eichstätt 1975); VENTUROLI, A.: *San Filippo Neri*, Casale Monferrato 1988; RIMOLDI, A.: *Bibliografia di San Carlo Borromeo* (Studia Borromeica, 3) 1989; CISTELLINI, A.: *San Filippo Neri*

stadti, merseburgi és verdeni püspökségek protestánssá váltak úgy, hogy a káptalani helynökök az egyházmegyékből egyszerűen protestáns egyházkerületeket szerveztek. Dél-Németországban Habsburg örökös tartományok veszték el: Felső- és Alsó-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna. Ez főként II. Miksa császár (1564–1576) magatartásán múlt, aki csak politikai okokból és családi tradícióból nem lett nyíltan protestánssá. Utóda, II. Rudolf (1576–1612), majd II. Mátyás (1612–1619) kénytelen volt a protestánsoknak Csehországban és Magyarországon messzemenő engedményeket tenni. A birodalmi választófejedelmek testületében is három protestáns választó állott négy katolikkussal szemben (a cseh király és a kölni, mainzi és trieri érsekek). Az utóbbiak egyenletlensége esetén az a veszély állott fenn, hogy protestáns császárt választanak.

Lassan megindult azonban a katolikus reform is. Ennek jellemző állomásai voltak a dillingeni és würzburgi katolikus egyetemek alapítása és az ún. kölni háború. Johann Gebhard, *Truchsess von Waldburg* kölni érsek 1582-ben protestánssá lett, hogy szeretőjét feleségül vehesse. A pápa hiába közölte ki, csak fegyveres hatalommal lehetett kölni székhelyéről eltávolítani és megakadályozni, hogy érsekségét protestánssá tegye. Utóda wittelsbachi Jenő herceg lett, s vele kezdve a bajor uralkodóház 150 éven keresztül tartotta kezében a kölni érsekséget – s vele a felső Rajna vidékét – mint a német katolikus érdekközösség központját. Ezeknek az érsekeknek nem mindegyike állott hivatása magaslatán (pl. Kelemen Ágoston), sőt a Szentszék még abba is belement, hogy egyszerre több püspökséget is kormányozzanak (általában még Lüttich-et [Liège], Münsztert, Paderbornt és Hildesheimet), de a katolikus egyház létkérdéséről volt szó, az egyház csak így volt fenntartható.

1608-ban a regensburgi birodalmi gyűlésen a protestáns rendek fellázkodtak. Erre az a körülmény adott alkalmat, hogy Donauwörth városa ellen egy katolikus körmenet szétoszlatása miatt fegyelmi határozatot hoztak, és a bajor választó a várost erőszakkal rekatolizálta. A protestáns rendek erre a kálvinista IV. Frigyes pfalzi választó-

fejedelem vezetésével politikai szövetséget kötöttek. A katolikusok 1609-ben szintén ligába tömörültek. Ennek élén Miksa bajor választófejedelem (1598–1651) állott.

II. A harmincéves háború és következményei (1618–1648)

A katolikus és protestáns államok közötti feszültség és a kor jellemző vallási intoleranciája a kölcsönös háborúk egész sorához vezetett, amelyeket gyűjtőnévvel *harmincéves háborúnak* neveznek. A bonyodalom Csehországban tört ki, ahol a protestánsok a Habsburgok rekatolizációs törekvéseit a legelviselhetetlenebbnek és nemzetietlennek, azaz idegennek, németnek találták. II. Ferdinándot (1619–1637), aki már 1617-től cseh és 1618-tól magyar király volt, ugyan Mátyás halála után császárrá választották, de az elégedetlen cseh országgyűlés megfosztotta méltóságától, és helyette a protestáns liga vezérét, V. Frigyes pfalzi választófejedelemet (1610–1632) ültette a trónra. Ferdinándnak sikerült a katolikus párt, valamint a pápa bőkezű támogatásával a „téli királyt”, Frigyeset, a *fehérhegyi csatában* döntően megvernie (1620), és uralmát Csehországban megszilárdítania. Az ország erőszakos rekatolizálása és a cseh protestáns főnemesség megtörése, az ezzel kapcsolatos javadalmak elkobzása és az új Habsburg-párti német főnemesség kialakítása azonban a későbbi, még nagyobb ellentétek magját ültette el. A háborús hadszíntér ezután északra és nyugatra tolódott. 1623 és 1629 között a dán, 1630 és 1635 között a svéd, majd 1635 és 1648 között a francia háborúra került sor. A császár elleni szervezkedés mozgatórugója Franciaország, és annak mindenható államminisztere, Richelieu bíboros volt.

Mivel egyik hadviselő fél sem jutott egyértelmű győzelemre az ún. *vesztfáliai békében*, 1648-ban kompromisszumra került sor. Ebben az augsburgi vallásbékét ismét megerősítették, de a következő kiegészítéssel: 1. A kálvinizmus is elismert vallásfelekezetnek számít és a vallási béke birtokába jut; 2. Az 1624 előtti (a császári párt győzelme előtti) status quo helyreáll; 3. A „reservatum ecclesiasti-

cum” megszűnik, azaz püspökségeket is lehet protestánsná tenni. Ennek kapcsán aztán két érsekség és 12 püspökség veszett el a katolikus egyház számára.

A békeszerződés ellen – mivel az Egyház érdekeit sértette – hiába tiltakozott X. Ince pápa és a német nuncius. A pápát a béketárgyalásokba bele sem vonták. A vesztfáliai béke végérvényesen megpecsételte a Német-római Birodalom mint nagyhatalom szétbomlását és vallási széttagoltságát.

III. Az ellenreformáció pápai

XI. Leó (1605), a negyedik Medici-pápa rövid uralkodását V. Pál (Camillo Borghese, 1605–1621) hosszú pontifikátusa követte. Ő nemcsak a katolikus reformot, hanem az ellenreformációt is hatékonyan támogatta, és Ferdinánd fehérhegyi győzelmében is – rendkívül nagyösszegű anyagi támogatása révén – jelentős szerepe volt (S. Maria della Vittoria-templom Rómában!). Kiváló jogász hírében állott, és főként azon fáradozott, hogy a pápaság középkori (!) nagyságát és jogi helyzetét helyreállítsa. Ez irányú törekvése a velencei köztársasággal súlyos összeütközéshez vezetett. Velence ugyanis a 16. és a 17. században a gallikanizmushoz hasonló és azzal kapcsolatban lévő államegyházi rendszert fejlesztett ki. Amikor a Sere-nissima két pappal és az egyházi vagyonnal kapcsolatban a kánonokat sértő rendelkezéseket hozott, V. Pál pápa erélyes ellenintézkedéseket fogantatosított, és még a doge, a szenátus kiközösítésétől, valamint Velence interdictum alá vetésétől sem riadt vissza. Ez azonban nem érte el hatását, mert az új reformrendek kivételével (jezsuiták, teatinusok, kapucinusok) a papság nem tartotta magát az előíráshoz. A pápa és Velence küzdelme végül is francia közvetítéssel megegyezéssel végződött: a pápa feloldotta az egyházi fenyegetéseket, Velence pedig az elítélt papokat Rómának adta át, és a hozott törvények végrehajtását felfüggesztette.

Pál pápa utóda, XV. *Gergely* (Alessandro Ludovisi, 1621–1623) magas kora és betegsége miatt a tulajdonképpeni kúriai ügyek vezetését unokaöcscsére, Ludovico Ludovisi bíborosra bízta. Elődje politikáját folytatta, és 1622-ben a missziók támogatására megalapította a Propaganda Fidei kongregációt. Utóda, VIII. *Orbán* pápa (Maffeo Barberini, 1623–1644) szakított elődei politikájával és a harmincéves háborúban Richelieu törekvéseit támogatta. Ezzel – közvetve – a császár és a katolikus érdekek kudarcához járult hozzá. A nepotizmustól sem volt mentes, de mint költő – a breviáriumban himnuszok olvashatók tőle – és mint művészetpártoló, a barokk szellem kiemelkedő megtestesítője volt. Őt X. *Ince* (Giambattista Pamfili, 1644–1655) követte a trónon. Neki kellett elődje szerencsétlen politikájának árát megfizetnie: a vesztfáliai béke a pápaság érdekeire semmi tekintettel nem volt, X. Ince tiltakozása a pusztába kiáltott. A ravasz és gyanakvó pápa különben uralkodó természetű sógornője, Olimpia Pamfili befolyása alatt állott. Velazqueztól származó portréja a leghíresebb és legsikerültebb pápa-arcképek közé tartozik (Róma, Galleria Doria Pamphili).

IV. Az inkvizíció és a boszorkányüldözés

A római *inkvizíció*, amelyet III. Pál pápa 1542-ben a hit megőrzésére és tisztántartására alapított, a fanatikus IV. Pál pápa (1555–1559) uralkodása alatt még inkább kiépült, és egyre félelmetesebb működésbe kezdett. Még bíborosok is érezték hatását; Morone bíboros két évig raboskodott a római inkvizíció börtönében.

A római inkvizíció leghíresebb és legszomorúbb esete a Galilei-féle per volt. Jóllehet előtte már többen – köztük Kopernikus is – tudományosan kétségbe vonták a ptolemaioszi világmép helyességét, mégis, amikor *Galileo Galilei* (1564–1642) az általa szerkesztett távcsővel ezt újra bebizonyította, egy feljelentésre a római inkvizíció 1616-ban tanát betiltotta. Galilei alávetette magát az ítéletnek. Amikor azonban VIII. Orbán, az új pápa jóindulatában bizakodva tété-

lét újabb műv
visszavonásár
azután házi ör
töltött le. Esete
mittálta, bár n
táka bocsátko
lágképpel ös
alapján áll.

Az inkvizíció
kodtak. A *span*
ott 1481-től áll
medán arabok
vallási és népi
ban ellenük ira
keresztény is
ezeket is elnyo
= actus fidei) k
Ennek a vallás
hozzávetőleg
írás minden

A *boszorkán*
hisztéria jelleg
ce pápa 1484-b
nevű domonk
hozzájárult, d
nyok üldözés
tek, és a prote
nagyobb – fan
tolikus államo
el csúcspontja
dott, központ
ras, 1576-tól A
Vaduz, Skócia
len előbb az e

lét újabb műveiben ismét hirdette, 1633-ban az inkvizíció tanai visszavonására kényszerítette, és életfogytiglani börtönre ítélte. Ezt azután házi őrizetre változtatták, amelyet Firenze melletti házában töltött le. Esete a pápaságot és az inkvizíciót évszázadokra kompromittálta, bár maga Galilei is hibás volt, mert ő maga is teológiai vitákba bocsátkozott, és megpróbálta az új világképet a szentírási világképpel összhangba hozni, jóllehet az a ptolemaioszi rendszer alapján áll.

Az inkvizíció ott volt a legkegyetlenebb, ahol a spanyolok uralkodtak. A *spanyol inkvizíció* nem is volt a pápaival azonos, mert az ott 1481-től állami hivatalként működött. Tulajdonképpen a mohamedán arabok (mórok) és a beszivárgott zsidók ellen az állam belső vallási és népi egységét kívánta biztosítani, és az üldözés is elsősorban ellenük irányult. Számos zsidó és mór kényszerűségből színleg keresztény is lett (marannók és mauriszkok), de a spanyol állam ezeket is elnyomta. Az „eretnekeket” külön ünnepek (auto da-fé = actus fidei) keretén belül büntették meg, nem egyszer tűzhalállal. Ennek a vallási, politikai, állami fanatizmusnak az áldozatait még hozzávetőleg sem lehet felbecsülni. Az újabb elfogulatlan történetírás mindenesetre nem nevez meg fantasztikus számokat.

A *boszorkányüldözés* a 16. és a 17. században valóságos tömeghisztéria jellegét öltötte. Népszerűségéhez tagadhatatlanul VIII. Ince pápa 1484-ben kiadott bullája és a német Institutoris és Sprenger nevű domonkosok „Hexenhammer” elnevezésű munkája (1487) is hozzájárult, de lényegében a kor betegsége volt, mert a boszorkányok üldözésében Luther, Kálvin és a többi reformátor is részt vettek, és a protestáns egyházkerületekben éppen olyan – vagy még nagyobb – fanatizmussal égették meg a boszorkányokat, mint a katolikus államokban. A boszorkányüldözés 1590 és 1630 között érte el csúcspontját. Érdekes módon bizonyos helyeken koncentráldott, központjuk az 1400-as években a francia udvar, 1461-ben Arras, 1576-tól Anglia, 1623-tól Mainfranken, 1628-tól Luxeuil, majd Vaduz, Skócia és Észak-Amerika volt. A boszorkányüldözések ellen előbb az erasmianus *Johannes Weyer*, majd a jezsuita *Adam Tan-*

ner, végül pedig a szintén jezsuita *Friedrich von Spee* lépett fel. Az utóbbi bátor kiállású műve miatt („*Cautio criminalis*”, 1631) csaknem maga is a boszorkányüldözés áldozata lett.

A boszorkányhitnek tulajdonképpen csak a felvilágosodás vetett véget. Az utolsó boszorkányégetés 1793-ban Poznanban volt.

IRODALOM: I. KATZENBACH, F. W.: *Das Ringen um die Einheit der Kirche*, Stuttgart 1957; CHRISTIANI, L.: *Tolérance et intolérance religieuses au XVIe siècle*. *Journal of World-History* 5 (1959) 857–878; LECLER, L.: *Histoire de la tolérance au siècle de la réforme*, I–II., Aubier 1955. (németül: *Geschichte der Religionsfreiheit* I–II., Stuttgart 1965); MEINECKE, Fr.: *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* I., München 1960; HECKEL, M.: *Deutschland im konfessionellen Zeitalter*, Göttingen 1983; Uő: *Gesammelte Schriften* I–II., Tübingen 1989; SCHWARDTLÄNDER, J.: *Freiheit der Religion*, Mainz 1993. II. HANNOTEAU, G.: *Histoire du card Richelieu* I–IV., Párizs 1893–1947; WEDGWOOD, C. V.: *The Thirty Years War*, London 1944. (átdolgozott német fordítása: *Der dreißigjährige Krieg*, München 1967); BURKHARDT, C. J.: *Richelieu*, München 1947; BRAUBACH, M.: *Der Westfälische Friede*, Münster 1948; STURMBERGER, H.: *Aufstand in Böhmen*, München 1959; DICKMANN, F.: *Der westfälische Frieden*, Münster 1959; REPGEN, K.: *Die römische Kurie und der westfälische Friede* I., Tübingen 1962; Uő: *Politik, Kaiser und Reich* I–II., Tübingen 1962–1965; Uő: *Krieg und Politik*, München 1988; PARKER, G.: *Der dreißig jährige Krieg*, Frankfurt 1987. III. PASTOR, L.: *Geschichte der Päpste*, XII–XIV., ALBRECHT, D.: *Die deutsche Politik Papst Gregors XV.*, München 1956; ULIANICH, B.: *Paolo Sarpi – Lettere ai Gallicani*, Wiesbaden 1961; CHABOD, F.: *La politica di Paolo Sarpi*, Venezia 1962; STELLA, A.: *Chiesa e stato nelle relazioni dei nunzi pontifici à Venezia*, Vatikánváros 1964; KRAUS, A.: *Die päpstliche Staatssekretarie unter Urban VIII.*, Freiburg 1964; REINHARD, W.: *Papsttum und Nepotismus unter Paul V.*, Stuttgart 1974; ALBERT, M.: *Nuntius Fabio Chigi und die Anfänge des Jansenismus*, Róma 1988; CORBO, A. M.–POMPONI, M.: *Fonti per la storia artistica romana al tempo di Paolo V.*, Róma 1995. IV. PAULUS, N.: *Hexenwahn und Hexenprozeß vornehmlich im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1910; LLORCA, B.: *La Inquisición en España*, Madrid 1946; DESSAUER, F.: *Der Fall Galilei und wir*, Frankfurt a. M. 1949; ZWETSLOOT, H.: *Friedrich Spee und die Hexenprozesse*, Trier 1954; ROSENFELD, E.: *Friedrich Spee von Langenfeld*, Berlin 1958; BASCHWITZ, K.: *Hexen und Hexenprozesse*, München 1963; PASCHINI, P.–LAMALLE, P. E.: *Vita e opere di Galileo Galilei* I–III., Vatikán 1964; KAMEN, H.: *The Spanish Inquisition*, London 1965. (franciául: *Histoire de l’Inquisition espagnole*, Párizs 1966); BIEDERMAN, H.: *Hexen*. Auf den Spuren eines Phänomens, Bécs 1974; BRANDMÜLLER, W.: *Geschichte und die Kirche oder das Recht auf Irrtum*, Regensburg 1982; REDONDI, P.: *Galilei, der Ketzer*, München 1989; HARMENING, D.: *Zaberei im Abendlande*, Würzburg 1991; DECKER, R.: *Die Hexen und ihre Henker*, Freiburg 1994; LEWACK, B. P.: *Hexenjagd*, München 1995; WEBER, H.–FRANZ, G.: *Friedrich Spee*. Leben und Werk, Trier 1998.

A spanyol megtérítéskor Las Palmas szigeteire látokra tisztelettel szédítő szolgálatok Amerikában nyolcszáz fedezett galiaival kötött. Ezekről 2. rületek Spanyolországban újonnan szeptember 15-én jogot szervező állapotot jejt. Az osztrákok, a kultúrát hanem e rához a térítők és történelem fennmar